

Tee teise rahvahääletuseni: eksllike otsuste paraad

Jaak Valge*

Teine rahvahääletus Eestis toimus 13.–15. augustil 1932. aastal Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise küsimuses. IV Riigikogus välja töötatud eelnõu kukkus referendumil ülinapilt läbi: põhiseaduse muutmise poolt anti 333 979 häält ja vastu 345 215 häält.¹ Tulemus oluks teine, kui vaid 5619 vastuhääletanut ehk neist 1,6% hääletanuks poolt. Terava poliitilise võitluse objektiks saanud põhiseaduse muutmise küsimus teravnes nüüd veelgi.

Taustaks oli suur majanduskriis.

Sõjajärgne majanduslik stabiilsus Euroopas ei olnud 1920. aastatel taastunud. Eric Hobsbawm märgib, et Esimene maailmasõda ei olnud ajutine katkestus muidu stabiilses maailmas ja tsivilisatsioonis, sest majandus ei pöördunud pärast sõjarasvade kõrvaldamist varasema juurde tagasi. Hobsbawmi arvates poleks sõdadevahelise majanduse kokkuvarisemiseta sündinud mingit Hitlerit ning peaaegu kindlasti poleks olnud Roosevelt.²

1929. aasta sügisel alanud kriis oli kaasaja majandusajaloo kõige dramaatilisem sündmus. Riigiti oli majanduskriisi mõju erinev. Austrias ja Saksamaal oli kriisi haripunktil peaaegu kolmandik tööjõust töötud.³ Oludes, mil puudusid sotsiaalsed tagatised, tähendas see vaesuse järsku süvenemist, töötute näljamarsse ja loomulikult trotsi kasvamist poliiteliidi vastu.

Kriisi lõpp-punkti oleks ka tagantjärele raske sedastada. Küll aga oli kriisi oluline vers- tapost Inglise naelsterlingi kullastandardilt lahkumine ja devalveerimine 25% võrra 19. sep- tembril 1931.⁴

Nimelt tähendas uus algus Suurbritannias depressiooni teravnemist mujal. Kriisiraskused süvenesid maades, kus ei devalveeritud, ning eriti maades, kus ei devalveeritud ja kus valuutavarud koosnesid naelsterlingitest. Eriti suured raskused kujunesid toidu- ja toorainete ekspordi riikides, sest nende toodete hinnad langesid kõige rohkem.

Eesti puhul olid kõik need kriisi raskendavad tingimused ideaalselt täidetud.

Poliitikeadlaste uurimuste kohaselt on aga majandushäired – ja seda eriti vaestes riikides, mida kõik Euroopa riigid tänase mõõdupuu järgi kahe maailmasõja vahel olid – üks olulisemaid demokraatia kokkuvarisemise põhjusi.⁵

Tegelikult oli demokraatia saanud Euroopas rea tagasilööke juba varem, 1920. aastatel, ent 1930. aastatel võimendus autoritaarne suund järsult.⁶ 1933. aastal varises demokraatia

* Jaak Valge (1955), PhD, juhtivteadur, Tallinna Ülikool, Eesti demograafia keskus, valge@hot.ee

¹ A. Mägi. Kuidas valitseti Eestis. Tõrvik, 1951, lk. 84.

² E. Hobsbawm. Äärmuste ajastu. Lühike 20. sajand 1914–1991. Varrak, 2002, lk. 103–104.

³ H. James. The German Slump. Politics and Economics 1924–1936. Clarendon Press, 1986, lk. 6.

⁴ C. Saint-Etienne. The Great Depression, 1929–1938: Lessons for the 1980s. Hoover Institution Press, 1984, lk. 23–24.

⁵ A. Przeworski, M. Alvarez, J. A. Cheibub, F. Limongi. Millest sõltub demokraatia elukestus? – Akadeemia 2005, nr. 1, lk. 152–153.

⁶ Arvestus Polity alusel. <http://www.systemicpeace.org/inscrdata.html>

kokku Austrias ja Saksamaal, 1934. aastal Eestis ja Lätis. Ka demokraatia säilitanud maa-
des – Inglismaal, Prantsusmaal, Belgias ja Soomes – muutusid autoritaarsed liikumised ja
ideoloogiad populaarsemaks.

Saksamaal kasvas kriisi mõjul toetus natsionaalsotsialistidele ja kommunistidele, kel oli
kahe peale 1932. aasta suvest alates *Reichstag*´is negatiivne enamus. Kriisi süvendas Moskva,
kust juhitud Saksa kommunistid määratlesid Saksa sotsiaaldemokraate sotsiaalfasistidena ja
võitlesid ägedalt nende vastu. Sotsiaaldemokraadid aga kritiseerisid kommunistide vägivald-
sust.⁷ Vägivald oli Saksamaal võtnud tõepoolest hirmuäratavad mõõtmed.

Ebastabiilseks muutus ka valitsusvõim. Juba 1930. aasta kevadest, alates Heinrich Brü-
ningi valitsuse võimuletulekust toetusid Saksa valitsused presidendivõimule.⁸ Saksamaa sünd-
mused teravdasid järsult – kuigi erinevalt – ka sisepoliitilisi suhteid mitmes riigis, sealhulgas
kõige tugevamini Austrias ja Eestis.

Soome demokraatia jäi seevastu aga püsima, ehkki kriisiaegsed vapustused olid seal palju
suuremad kui Eestis. Poliitiline terrorism hoogustus, pandi toime mitusada poliitilist küüditam-
ist. Ähvarduste saatel sõidutati Nõukogude Liidu piirile teiste hulgas ka endine president,
ametisolev parlamendi abiesimees ja kaks parlamendiliiget, kes rõõviti otse parlamendiko-
missjoni koosolekult. Lisaks toimus ka relvastatud kaitseliitlaste demonstratsioon riigivõimu
vastu ehk nn. Mäntsälä mäss ja paar mõrva.⁹

Paljude Euroopa demokraatlike ühiskondade rahulolematuse põhjuseks oli sagedane
valitsuste vahetus ja sellest tulenev tegelik või ettekujutatav riigi alajuhtimine. Igatahes 1920.
aastast kuni 1926. aasta kevadeni vaheldus Poolas üksteist ja Leedus kaheksa valitsust, ning
mõlemas kaotati demokraatia 1926. aastal. Austrias ja Saksamaal oli aastatel 1919–1932 olnud
võimul mõlemas 20 valitsust, Soomes 15, Lätis 17 ja Eestis 20 valitsust.

Kuna 1929 ja 1930 olid Eestis head põllumajandusaastad, siis ilmnes kriis põllumajanduses ja
kogu majanduses toodangunäitajate alusel arvestatult alles 1931. aastal. Põllumajanduse müü-
gikaupade hinnad olid siis juba katastroofiliselt langenud, moodustades vaid 61% 1929. aasta
tasemest. Kuid see ei olnud kaugeltki kõik: 1932. aastal kukkusid hinnad 45%-ni. Seejuures
olid nende kaupade, mida talud vajasisid – jõusööt, ehitusmaterjalid, põllumajandusmasinad
ja -riistad –, hinnad langenud hoopis vähem.¹⁰

Eesti tööstuses ilmnesid kriisiraskused teravamalt 1931. aastal. Eelkõige eksporditavate
tööstuskaupade turustamise languse mõjul kahanesid toodang, tööliste arv, tööaeg ja pal-
gad. 1929. aastaga võrreldes langes tööliste arv 1931. aastal rohkem kui 10%, 1932. aastaks
peaaegu 20%.¹¹ Kõige raskem aeg oli 1932.–1933. aasta talv ja kevad.

Olukorda oleks võinud leevendada Eesti krooni devalveerimine. Paraku käsitleti krooni
devalveerimise küsimust Eestis väga saamatult, mistõttu teravnesid nii majanduskriis kui ka
poliitilised suhted. Krooni senise kursi kõige raevukamad kaitsjad olid Eesti sotsialistid, kes
ei taibanud selle sammu majanduspoliitilist tähendust, ning Põllumeeste Kogude poliitikutud
eesotsas Konstantin Pätsiga.

Majandusprobleemid teravdasid Eesti sisepoliitilist olukorda. Eesti omapärane poliit-

⁷ F. Arends, G. Kümmel. Germany: From Double Crisis to National Socialism. – Conditions of Democracy in Europe, 1919–1939. Systematic Case Studies. MacMillan Press LTD, 2000, lk. 203.

⁸ I. Kershaw. Hitler. Esimene köide 1889–1936: kõrkus. Varrak, 2007, lk. 327, 387; Saksamaa 1919. aasta põhi-
seadus. http://www.zum.de/psm/weimar/weimar_vve.php. 03.07.2016.

⁹ R. Marandi. Riigivõimude tasakaalu otsingul. Põhiseaduse parandamise püüdlused Eestis 1929–1933. –
R. Marandi. Valitud artikleid Eesti riigist ja poliitikast. Eesti Keele Sihtasutus, 2007, lk. 24.

¹⁰ Arvutusalus: Eesti arvudes 1920–1935. Riigi Statistika Keskbüroo, 1937, lk. 230.

¹¹ Eesti arvudes 1920–1935, lk. 240. Arvestatud üle 20 töötajaga ettevõtteid.

tiline süsteem oli kuni 1932. aastani enam-vähem toiminud. 1931. aasta lõpul ja järgmise aasta algul toimus lisaks üks positiivne sündmus – erakondade ühinemised. Rahvaerakonna, Tööerakonna ja Kristliku Rahvaerakonna liitumisel tekkis Rahvuslik Keskerakond ja teisalt Põllumeeste Kogude ja Asunike Koondise baasil suur ühendatud põllumeeste erakond.

Ka valitsuste ebastabiilsuse küsimus näis esialgu leevenevat. 1929. aasta suvest tuli võimule Otto Strandmani valitsus, mis pidas vastu 19 kuud. Seejärel, veebruaris 1931 võimule tulnud Pätsi valitsus pidas vastu 12 kuud. Kuid siis toimus negatiivne murrang: 1932. aastal oli kokku tervelt kolm ja 1933. aastal veel kaks valitsuskriisi. Ka värskest küpsetatud suurerakonnad lagunesid taas, peapõhjuseks erimeelsused devalveerimise küsimuses.

Vahepeal oli Eesti poliitilisele lavale ilmunud energiliselt uus jõud – vabadussõjalaste liikumine. Ka 1933. aasta suvel rahvahääletusel olnud Riigikogu esitatud teine põhiseaduse muutmise eelnõu lükati suure häälteenamusega tagasi, kuid oktoobris võeti suure häälteenamusega vastu vabadussõjalaste poolt rahvaalgatuse korras esitatud põhiseaduse eelnõu. Kuid enne kui pidid toimuma põhiseadusekohased valimised, panid Päts ja Johan Laidoner toime riigipöörde.

Tegemist oli negatiivse sündmustereaga, mille oleks võinud tõkestada juba esimese põhiseaduse eelnõu heakskiit 1932. aasta rahvahääletusel. Rein Marandi märgib, et sel korral oleks Eesti saanud uue, küllalt tugeva presidendivõimu ja senisest väiksema parlamendiga põhiseaduse. Kogu küsimus oleks päevakorrast maas olnud, meeolud oleksid tõenäoliselt rahunenud – „Soome õnnelikum areng oli üsna lähedal.“¹²

Tõsi, ehkki ka edaspidi, veel 12. märtsini 1934 oli murdepunkte, mil teistsugune areng võinuks tagada demokraatia säilimise. Kuid ilma kahtluseta oleks konstitutsiooniparanduse küsimuse päevakorrast maha võtmine tähendanud selleteemalise vastasseisu lõppu. See ei tähenda, et majanduskriisi taustal ei oleks saanud tekkida mingit uut vastasseisu. Kuid kindlasti ei oleks see saanud olla nii terav.

Siinses artiklis vaadeldakse põhiseaduse eelnõu menetlemise käiku ja selle poliitilist tagapõhja, et fikseerida need küsimused, mille teisiti lahendamine tähendanuks eelnõu heakskiitmist referendumil.

1920. aasta põhiseaduse järgi oli Eesti demokraatlik, parlamentaarne, rahvaalgatuse võimalusega, kuid riigipeata riik. Eesti põhiseaduse kujunemine oli mõjutatud soovist võimalikult kaugeneda varasemast valitsemiskorrast. Vasakpoolsed poliitikud olid arvamisel, et täitevvõimu suurem sõltuvus esinduskogust tähendab ka suuremat demokraatiat.

Põhiseaduse toimimist analüüsinud uurijad on üsna ühel meelel, et tegemist oli problemaatilise lahendusega: täitevvõim kujunes ebastabiilseks ning Riigikogu osatähtsus märksa ulatuslikumaks, kui seda oleks pidanud järeldama põhiseaduse sõnastusest. Riigikogul oli piisavalt võimu ja vahendeid ka rahvahääletuste korraldamise takistamiseks, nii et ka rahvas ei saanud tegelikult Riigikogu tegevust kontrollida.¹³

Põhiseaduse muutmise vajadust teadvustati juba kohe põhiseaduse kehtima hakkamisel ka kaasaegsete poolt. Küllap arutleti selle üle mitmel pool, ent teada on, et juba mõni aasta hiljem oli Konstantin Päts asunud uue põhiseaduse kirjutamisele.¹⁴ Imselt oli tulemuseks kava,

¹² R. Marandi. Riigivõimude tasakaalu otsingul. Põhiseaduse parandamise püüdlused Eestis 1929–1933, lk. 25–26.

¹³ A. Mägi. Rahvahääletus ja rahvaalgatus Eestis. Uppsala, 1955, lk. 18–19; E. Uustalu. Eesti vabariik 1918–1940. Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1968, lk. 67–68; T. Karjahärm. Parlamentarism Eestis. Riigikogu. Riigikogu Kantselei, 1998, lk. 13; R. Marandi. Riigivõimude tasakaalu otsingul. Põhiseaduse parandamise püüdlused Eestis 1929–1933, lk. 20.

¹⁴ H. Rebane. Eesti põhiseaduse uuendaja. – K. Päts. Tema elu ja töö. Kaasaeglaste mälestusi. Ühiselu, 1934, lk. 352.

mille Päts esitas II Riigikogu valimiste eel, s. t. 1923. aasta kevadel Riigikogu rühmadele. Eelnõus oli parlamendis valitava presidendi ametikoha sisseseadmine.¹⁵ Palavat heakskiitu see kava teistelt erakondadelt ei leidnud, sest Riigikogu dokumentides selle menetlemisest jälgi pole.

Pärast kommunistide riigipöördekatset 1. detsembril 1924 tõusis küsimus mõneks ajaks päevakorrale. Poliitikud ja sõjaväe juhtkond leidsid, et konstitutsioon vajaks muutmist.¹⁶ Midagi aga ei juhtunud ja probleem ununes.

III Riigikogu valimistel 1926. aastal oli põhiseaduse muutmine siiski mitme erakonna valimiskavas. Rahvaerakonna arvates tuli ametisse seada otse valitav president, kel pidi olema õigus Riigikogu laiali saata. Vähendada tuli Riigikogu liikmete arvu ning muuta valimis-seadust, andes valijatele suurema mõju isikute poolt hääletamisel.¹⁷ Põllumeeste Kogude programmilistes seisukohtades peeti samuti otstarbekaks presidendi ameti sisseseadmist.¹⁸ Kristliku Rahvaerakonna tegevuse eesmärkides nähti ette Riigikogu liikmete arvu vähendamist.¹⁹ Ka Tööerakonna valimisprogrammis rõhuti kokkuhoiule ja deklareeriti, et pole hea, kui riigis on kaks peremeest.²⁰

III Riigikogus jõutigi kaugemale – erinevate põhiseaduse muutmise eelnõude menetlemiseni komisjonides. Tööerakonna eelnõus nähti ette Riigikogu liikmete arvu vähendamist 50-le ja nende tasu vähendamist.²¹ Põllumeeste Kogude ettepanek oli hoopis ulatuslikum, peamiseks muudatuseks oli aga otsevalitava presidendi ametikoha sisseseadmine.²²

Kuid mõlemad eelnõud jäidki komisjonidesse toppama. Täpne asjakäik on teadmata, ent selge on, et takerdumise põhjuseks oli poliitilise tahte puudumine. Heaks argumendiks teema päevakorralt maha võtta olid Eesti VII õigusteadlaste päeval, 13. aprillil 1928 väljendatud seisukohad. Nimelt jõudis Jüri Uluots seal lõppjäreldusele, et põhiseadus iseenesest ei vaja muutmist, kuid „Riigikogu liikmetelt on nõutav kõrgendatud enesevalitsemine, kõrgendatud organiseerimisvõime ja kõrgendatud oskus riiklike asjade ajamises“.²³

Majanduskriisi pani need eeldatud kõrgendatud ootused rahvaesindajate omaduste suhtes tõsiselt proovile.

IV Riigikogu valimistel 1929. aastal oli põhiseaduse muutmine Põllumeeste Kogude ja Rahvaerakonna valimispropagandas jätkuvalt oluline. Seisukohad olid endised.²⁴ Tööerakonna valimisprogrammis oli jätkuvalt Riigikogu liikmete arvu vähendamine, Riigikogu istungjärkude aja lühendamine ja tasu maksmine ainult istungjärkude aja eest. Samuti leiti, et Riigikogu valimis-seadus peaks jätma rahvale rohkem valikuvabadust.²⁵ Presidendiameti sisseseadmisest Tööerakonna programmis juttu ei olnud.

¹⁵ Põhiseadus ja Rahvuskogu. Rahvuskogu juhatus, 1937, lk. 36.

¹⁶ Uue valitsuse kujundamise eeltööd. – Kaja, 11.12.1924; Kindralstaabi ülema märgukiri Riigikogu esimehele 10.12.1924. – Eesti Vabariigi sise poliitika 1921–1929. Dokumentide kogumik. Rahvusarhiiv, Tartu Ülikool, 2002, lk. 6–8.

¹⁷ Eesti Rahvaerakonna lähem tegevuskava kolmandas Riigikogus. Tartu, 1926, lk. 4–5.

¹⁸ Põllumeeste Kogude programmilised seisukohad. 20.02.1926. – Eesti Vabariigi sise poliitika 1921–1929, lk. 392; Miks hääletame põllumeeste kogude nimekirja poolt. – Kaja, 15.05.1926.

¹⁹ Kristliku Rahvaerakonna tegevuse eesmärgid. Enne 15.05.1926. – Eesti Vabariigi sise poliitika 1921–1929, lk. 392.

²⁰ Kuidas ehitame oma riiki. Tööerakonna eeskava ja põhimõtted. Tööerakonna keskkomitee, 1926, lk. 43–45.

²¹ Tööerakonna fraktsiooni eelnõu põhiseaduse paragrahvide 36 ja 51 muutmiseks. 29.06.1926. ERA, f. 80, n. 3, s. 849, l. 1–3.

²² Riigikogu Põllumeeste Kogude rühma esitatud Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise ülevaatlik kava. 27.09.1926. ERA, f. 80, n. 3, s. 851, l. 25–37.

²³ J. Uluots. Riigikogu juriidiline laad ja funktsioonid. – Õigus 1928, nr. 5-6-7, lk. 158–162.

²⁴ Kodanikud! Hääletage Põllumeeste kogude erakonna poolt! – Kaja, 07.05.1929; Eesti Rahvaerakonna põhimõtted. Eesti Rahvaerakonna keskkomitee kirjastus, 1929, lk. 4.

²⁵ Mida tahab Tööerakond? Tööerakonna eeskava ja põhimõtted. Tööerakonna Keskkomitee väljaanne, 1929, lk. 6; Kodanik otsustagu. Tööerakond, 1929.

Kristliku Rahvaerakonna ja Asunike Koondise valimispropagandas ei olnud põhiseaduse muutmise olulisel kohal, ehkki Kristlik Rahvaerakond suges Riigikogu tegevust ja Asunike Koondis leidis, et riigiaparaati tuleb tervendada.²⁶ Väikeparteid – Majaomanike Liit, Saksa-Rootsi valimisblokk ja Vene Rahvuslik Liit – ei näinud põhiseaduse muutmiseks olulist vajadust.

Täielikult põhiseaduse muutmise vastu olid aga endiselt Riigikogu valimised võitnud ja parlamendis 25 kohta saanud sotsialistid. Nende valimispropagandas väideti, et põhiseaduse muutmise tahtakse töölikklassilt ära võtta viimane relv: „Tahtakse ametisse panna kõikvõimsat presidenti ja ülemkoda. Otsitakse teid, kuidas töölikklassilt tema poliitilisi õigusi ära võtta.“²⁷ Sotsialistide jaoks oli Eesti põhiseadus üks olulisi revolutsiooni saavutusi. Põhiseaduse muutmise pooldamist ei saanud loota ka Riigikogusse kuus kohta saanud kommunistide mõjualuselt Eesti Töölise Parteiilt, sest kommunistid olid lihtsalt kõige vastu.

Nii oli Riigikogus kaks fraktsiooni – Põllumeeste Kogud ja Rahvaerakond kokku 33 esindajaga –, kes pooldasid põhiseaduse põhjalikku muutmist, ning kaks fraktsiooni – sotsialistid ja kommunistid kokku 30 esindajaga, kes olid vastu. Teiste suhtumine oli vahepealne.

9. juulil 1929 moodustati Otto Strandmani valitsus, kus olid esindatud Tööerakond, Põllumeeste Kogud, Asunike Koondis, Kristlik Rahvaerakond ja Rahvaerakond. Valitsuse deklaratsioon oli põhiseaduse muutmise küsimus sõnastatud ebaselgelt.²⁸ Koalitsioonikõnelustel oli otsustatud, et kõigepealt tulevad põhiseaduse muudatuse ettepanekud arutusele koalitsioonis. 7. novembril 1929 esitaski Põllumeeste Kogude rühm oma eelnõu riigivanemale.²⁹

Eelnõu ei olnud Põllumeeste Kogude 1926. aasta eelnõu redaktsioon või edasiarendus, kuigi lähtealus oli sama. Eelnõu andis presidendile 1926. aasta eelnõus pakutavast suurema võimu. Riigikogus pidi olema nüüdse eelnõu kohaselt 50 liiget 1926. aasta 75 asemel. Riigikogu valimiste aluseks olnud proportsionaalsuse põhimõtte oli eelnõust välja jäänud. Lisaks oli tulnud säte, et Riigikogu liikmed saavad oma töö eest tasu mitte rohkem kui viie kuu eest. Riigi valitsusvõimu pidi teostama president, kes pidi ka valitsuse ametisse kutsuma ja ametist vabastama. Valitsusel pidi siiski olema Riigikogu usaldus ja ta pidi ametist lahkuma, kui Riigikogu talle umbusaldust avaldab ning president seepeale Riigikogu laiali ei saada. Nagu eelnõu seletuskirjas märgiti, oli see säte konstrueeritud Tšehhoslovakkia põhiseaduse eeskujul. President võis välja anda valitsusakte, mis pidid olema siiski kaasallkirjastatud peavõi vastava valdkonna vastutava ministri poolt. President võis Riigikogu laiali saata, kuid pidi uued valimised määrama hiljemalt kahe kuu jooksul laialisaatmise päevast. Eelnõu kohaselt pidid põhiseaduse muudatused kehtima hakkama sada päeva pärast rahvahääletust ning seejärel pidi kuuekümnepäeva jooksul toime pandama presidend- ja parlamendivalimised.³⁰

Oma kava esitas ka Rahvaerakond, kelle eelnõu andis presidendile mõnevõrra vähem volitusi, kuigi ka Rahvaerakonna eelnõu heakskiitmisel oleks loodud poolpresidentaalne riik. Kava kohaselt pidi parlamendis olema 60 liiget, kes pidid valitama proportsionaalsuse põhimõtte alusel, kuid nii, et valijatel oleks võimalus hääletada kindlate isikute poolt. Põhiseaduse kehtimahakkamise ja uute valimiste tähtajad olid samasugused kui Põllumeeste Kogude eelnõus.³¹

Pärast eelnõude esitamist riigivanemale peeti 1929. aasta lõpul ja 1930. aasta esimestel kuudel riigivanema juures koalitsioonierakondade konsultatsioone.³² Nende sisu teada ei ole, küll aga on selge, et tulemusi ei olnud.

²⁶ Asunikud, riigirentnikud ja väikepõllupidajad. Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, 1929; Riigikogu valijatele. Kristlik Rahvaerakond, 1929.

²⁷ Kelle poolt hääletab töölikklass? Eesti Sotsialistlik Töölise Partei, 1929.

²⁸ IV Riigikogu, 1. istungjärg, lk. 12.

²⁹ Põllumeeste Kogude Riigikogu rühma juhatus riigivanemale 07.11.1929. ERA, f. 31, n. 5, s. 563, l. 33.

³⁰ Põllumeeste Kogude 1929. aasta põhiseaduse eelnõu. ERA, f. 31, n. 4, s. 940, l. 19–31.

³¹ Rahvaerakonna põhiseaduse eelnõu. ERA, f. 31, n. 4, s. 940, l. 32–37.

³² 13. juunil 1930 riigivanema juures põhiseaduse muutmise kavade asjus toimunud koosoleku protokollist selgub, et varem on toimunud vähemalt üks koosolek. (ERA, f. 31, n. 4, s. 940, l. 6)

Viimaks, 13. juunil 1930 riigivanema juures toimunud koalitsioonierakondade esindajate nõupidamisel tegi Jaan Tõnisson ettepaneku Rahvaerakonna ja Põllumeeste Kogude kavade ühtlustada, kuid leidis ka, et senise korra juures on põhiseaduse muutmise peaaegu võimatu. Riigivanem Otto Strandman tegi kokkuvõtte, mille kohaselt põhiseaduse muutmise kavade pidid jääma rühmade välja töötada, põhiseaduse muutmise korra ja rahvaalgatuse ja -hääletuse muutmise kavade pidi aga kokku seadma Kodifikatsiooniosakond.³³

Tõnissoni mure polnud ilmaasjata. Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse kohaselt pidi põhiseaduse muutmise loetama rahvahääletusel vastuvõetuks, kui selle poolt hääletas vähemalt pool kõigist hääleõiguslikest kodanikest.³⁴ Kui arvestada, et osa kodanikke – seniste Riigikogu valimiste ja 1923. aasta rahvahääletuse alusel otsustades u 30% – hääletama ei tule, oli eelnõu heakskiitmiseks poolthääli vaja vähemalt 2,7 korda rohkem kui vastuhääli.

Seega, kui põhiseadust sooviti muuta, pidi edasine tegevus toimuma kahes suunas: esiteks tuli muuta rahvahääletamise seadust ja teiseks valmistada põhiseaduse muutmise eelnõu, mis oleks võimalikult paljudele erakondadele vastuvõetav.

13. juunil oli riigivanema juures lepitud, et põhiseaduse muutmise korra seab kokku Kodifikatsiooniosakond, kuid mingit sellesuunalist tegevust ei toimunud. Ka riigivanema juures kokku lepitud ühise põhiseaduse eelnõu väljatöötamine ei edenenu sugugi.

Kui möödus oli juba üle kahe kuu, pöördus Üleriiklik Põllumeeste Esitus³⁵ riigivanema poole palvega kahe nädala jooksul välja selgitada, kas koalitsioonierakonnad on valmis kokku leppima kolmes küsimuses: esiteks Riigikogu liikmete arvu määramine 50 peale, teiseks Riigikogu liikmetele tasu maksmine ainult tööaja eest ning kolmandaks presidendiameti siseseadmine. Ühtlasi teatati riigivanemale, et kui kahe nädala jooksul selgitamine tagajärgi ei anna, jäetakse omale vabad käed. Riigivanem vastas, et valitsus on lubanud puhttehnilist koostööd, põhiseaduse muutmise küsimuses on erakondade Riigikogu fraktsioonidel olnud aga kogu aeg vabad käed.³⁶

Vabad käed ei tähendanud tegutsemist, ei varem ega ka nüüd. Erakondade passiivsuse põhjust pole raske mõistatada: juhul kui Põllumeeste Kogude või Rahvaerakonna eelnõu oleks rahvahääletusele saadetud ja heaks kiidetud, pidanuks vähem kui poole aasta pärast toimuma uued parlamendivalimised, mille tulemusena vähemalt pooled parlamendiliikmetest oleksid oma kohast ilma jäänud.

Nii möödus veel kolm kuud. 18. novembril 1930 esitasid Põllumeeste Kogude liikmed Mats Laarman, Märt Martinson ja Artur Tupits Riigikogu täiskogus eelnõu Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse muutmise kohta. Eelnõu kohaselt pidid kõik rahvahääletusele minevad eelnõud, sh. põhiseaduse eelnõu, loetama heakskiidetuks või tagasilükatuks, kui selle poolt või vastu oli osavõtjate enamus. Eelnõu anti Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse väljatöötamise erikomisjoni.³⁷

Juba 9. juulil 1929 moodustatud, kuid seni mitte tegutsenud komisjoni etteotsa sai nüüd Jüri Uluots. 27. novembril 1930 asuti eelnõu esimesele lugemisele, otsustama põhi-

³³ Riigivanema juures põhiseaduse muutmise kavade asjus toimunud koosoleku protokoll 13.06.1931. ERA, f. 31, n. 4, s. 940, l. 6. Kodifikatsiooniosakond oli Kohtu- ja Siseministeeriumi struktuuriüksus, mille ülesandeks oli valitsusasutuste juriidiline konsulteerimine ning kehtivate seaduste ümbertöötamine ja korraldamine. (Valitsusasutuste tegevus 1918–1934. Riigikantselei, 1934, lk. 80)

³⁴ Riigi Teataja 1926, nr. 16, lk. 145.

³⁵ Põllumeeste Kogude erakonna keskorgan.

³⁶ Strandman Pätsile, Pungale, Tõnissonile, Laurile ja Juhkamile 19.08.1930. ERA, f. 31, n. 4, s. 940, l. 9–10.

³⁷ IV Riigikogu, 5. istungiärk, lk. 1547; IV Riigikogu, 7. istungiärk, lisad, lk. 553.

mõttelist küsimust – kui lihtsaks põhiseaduse muutmine rahvahääletusel teha?

Nagu prognoosida võis, kiiresti see ei käinud. Lihtsat eelnõud menetleti koguni 13. maini.

Esimestel koosolekutel novembri lõpul ja detsembri alguses selgusid erakondade positsioonid. Need olid täiesti üksteisele vastukäivad. Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei esindajad olid kõige järjekindlamad rahvahääletuse lihtsustamise vastased. Karl Ast rääkis, et rahvahääletusega liialdamine ei ole riiklikult soovitatav: „Alalise rahvahääletamisega hävitame kodanikkude riikliku tunde.“ Mihkel Mihkelson märkis, et rahvahääletusel lähevad läbi „tagasikiskuvad seadused“. Põllumeeste Kogude esindajad olid seevastu järjekindlad rahvahääletuse lihtsustamise pooldajad. Uluots leidis, et olemasoleva korra juures „pole rahval võimalust oma õigust teostada muidu kui revolutsioonilisel teel“. Esialgul oli nende sooviks põhiseaduse rahvahääletuse otsuse tegemine lihthääletenamusega, hiljem olid nad nõus tegema kompromisse nendega, kes soovisid lihtsamat otsustuskorda. Teiste erakondade esindajad olid äraootavad. 11. detsembril võeti eelnõu siiski esimesel lugemisel vastu.³⁸

Järgmine koosolek peeti alles 23. jaanuaril 1931. 28. jaanuaril pakuti erinevaid parandusettepanekuid, mida oli kokku seitse, ning otsustati, et palutakse rühmi seisukohti võtma järgmistes küsimustes: 1) kas soovitakse praegust põhiseaduse rahvahääletuse korda muuta; 2) kas põhiseaduse rahvahääletamisel osalemine teha sunduslikuks; 3) kas põhiseaduse hääletamisel nõuda kvoorumit ning kui jah, siis millist; 4) kas põhiseaduse muutmiseks on vajalik kvalifitseeritud hääletenamuse; 5) kas Riigikogu peab põhiseaduse muutmise küsimuses seisukoha võtma; 6) kas jagada põhiseadus osadeks ja nõuda nende muutmisel erinevaid tingimusi? Kõik vastused laekusid alles 4. märtsiks. Ainult sotsialistid olid teatanud, et nad muutmist ei poolda. Teised erakonnad olid muutmise poolt, kuid selles, kuidas seda teha, läksid arvamused lahku. Uluots arvas, et kui täiskogus hääletamisele mindaks, siis kukuvad kõik ettepanekud läbi ja küsimus maetakse maha. Otsustati, et muutmist pooldavad erakonnad üritavad kokku leppida ning uuesti tulla kokku pärast parasjagu menetlemisel oleva riigieelarve küsimuse otsustamist.³⁹

1931. aasta veebruaris riigivanema kandidaadiks saanud Konstantin Pätsi Riigikogu fraktsioonidele esitatud programmis oli ka põhiseaduse muutmise kvoorumi alandamine. Kuid valitsuse deklaratsioonis seda punkti enam ei olnud. Uue valitsuse moodustasid Põllumeeste Kogud, Rahvaerakond, Majaomanike rühm ja sotsialistid. Rein Marandi oletab asjakohaselt, et see punkt oli kustutatud sotsialistide kui ühe koalitsioonipartneri nõudel.⁴⁰

Oli ka põhjust, sest vahepeal oli oma tulekust Eesti poliitikasse kuulutanud uus jõud – Eesti Vabadussõjalaste Keskliit. Vastavalt põhikirjale oli liidu eesmärgiks „organiseerida vabadussõjalasi, koondada enda ümber kõiki vabadussõjalaste organisatsioone, kes seisavad demokraatlise ja iseseisvusliku riikluse alusel, aidata süvendada ja uuendada kodanikkudes omariikluse mõtet, kohuse- ja rahvustunnet, alal hoida vabadussõjalastes ja levitada seda vaimu, mis valitses vabadussõja päevil, õhutada väärikselt jäädvustama Eesti rahva vabadusvõitluse ja langenud kangelaste mälestusi ja valvel seista ja kaasa aidata Eesti riigi kindlustamise töös.“ 26. jaanuaril 1930 valiti keskjuhatus, kuhu hakkasid kuuluma mitu tuntud Vabadussõja juhti, nagu Andres Larka, Ernst Põdder, Johannes Roska ja Eduard Kubbo, aga ka hilisemas tegevuses olulist rolli mänginud Vabadussõja vabatahtlik noor energiline advokaat Artur Sirk.⁴¹ Organisatsioon laienes ja tugevnes eelkõige viimase tegevuse tulemusena kiiresti. 22. märtsil 1931 toimunud II kongressile saatsid oma esindajad juba 43 kohalikku

³⁸ Riigikogu IV koosseisu Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse erikomisjoni koosolekute protokollid 21.11.1930; 27.11.1930; 4.12.1930; 11.12.1930. ERA, f. 80, n. 4, s. 387, 23–27.

³⁹ Riigikogu IV koosseisu Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse erikomisjoni koosolekute protokollid 11.02.1931; 17.02.1931; 4.03.1931. ERA, f. 80, n. 4, s. 387, 24–31.

⁴⁰ R. Marandi. Must-valge lipu all. Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937. I. Legaalne periood (1929–1934). Almqvist & Wiksell International, 1991, lk. 48.

⁴¹ R. Marandi. Must-valge lipu all, lk. 11, 17, 19.

ühingut, kuhu kuulus kokku umbes 3000 veterani. 1. mail 1931 ilmus Eesti Vabadussõjalaste Keskliidu ajalehe Võitlus esimene number.

Enne vabadussõjalaste II kongressi olid Konstantin Päts ja Jaan Tõnisson astunud Põdderi ja Roskaga läbirääkimistesse ning taotlenud nende toetust põhiseaduse parandamisele.⁴² Päts ja Tõnisson arvasid õigesti, et väljastpoolt tulnud toetus aitab eelnõude menetlemisele kaasa, ent vaevalt soovisid nad anda algiirendust protsessile, mis kasvas hiljem üle nende pea.

II kongressil saidki rohkelt tähelepanu poliitilised küsimused. Johan Pitka ründas vägevate väljenditega korruptsiooni ja vastutamatust Eestis. Teine kõneleja Theodor Rõuk aga keskendus mitte riigijuhtide, vaid põhiseaduse kritiseerimisele. Kongress võttis vastu otsuse, kus nõuti põhiseaduse kohest parandamist, nii et seataks ametisse otse valitav president, kel oleks õigus tarviduse korral Riigikogu enne tema volituste lõppu laiali saata ning tarvitada Riigikogu poolt vastu võetud seaduste suhtes suspensiivse veto õigust. Riigikogu liikmete arvu pidi vähendatama viiekümnele ning Riigikogu valitama isikuvalimiste põhimõttel. Märgekirjas riigivanemale teatati, et kui ettepanek tagajärgi ei saavuta, „on vabadussõjalased sunnitud oma organisatsioonide kaudu kongressi poolt heakskiidetud põhimõtete ja uuenduste maksmapanemist seaduslike abinõudega taotlema, lootes kõigi isamaaliste kodanike toetusele“. Kongress volitas keskliidu juhatust nõutama kolme kuu jooksul pärast märgekirja esitamist selgust, kas valitsus või Riigikogu kavatses need põhimõtted maksma panna, ning kui seda ei sünni, kongress keskliidu juhatust astuma ise samme vastavas suunas rahvaalgatuse teel.⁴³

Vabadussõjalaste kongress nõudis niisiis sisuliselt sama, mida Põllumeeste Kogude eelnõu. Ainus ja väike erinevus oli see, et Põllumeeste Kogude eelnõus ei olnud sätestatud isikuvalimise põhimõtet. Kuid seda polnud ka sugugi välistatud. Põllumeeste Kogude eelnõu paragrahv 36 jättis selle eriseaduse otsustada. Nii polnud vabadussõjalastel mõtet oma eelnõud koostada ega esitada.

Vabadussõjalased tegutsesidki teises – rahvahääletuste lihtsustamise suunas. 24. aprillil 1931 andsid Andres Larka ja Artur Sirk – keskliidu esimees ja aseesimees – rahvaalgatuse korras Riigikogu juhatusele üle eelnõu Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise muutmiseks. Eelnõu kohaselt pidi põhiseaduse muutmine loetama rahvahääletusel heakskiidetuks, kui selle poolt oli hääletamisest osavõtnute enamus.⁴⁴ Vastavalt kehtivale korrale Uluotsa juhitud Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse väljatöötamise erikomisjoni tegevuses oli selleks ajaks olnud peaaegu kahekuuline paus. Järgmine koosolek peeti alles 29. aprillil. Kokkulepet erakondade vahel polnud aga ikkagi sündinud. Soots teatas, et vahepeal on vabadussõjalased algatanud analoogse eelnõu, mida tahavad viia rahvahääletusele, ning arvas, et kui nii juhtub, siis kõigutab see Riigikogu prestiiži. Uluots pakkus – erinevaid ettepanekuid arvestades –, et kaaluda võiks, kas teha rahvahääletused kohustuslikuks, sest siis langeksid mõnedki ettepanekud ära.⁴⁵ Niimoodi – kompromissina –, mida forsseeris soov vabadussõjalastest ette jõuda, tõusiski päevakorrale hääletamise kohustus.

Riigikogu juhatust tunnistas aga vabadussõjalaste eelnõu 4. mail seaduse nõuetele vastavaks.⁴⁶ Vastavalt kehtivale korrale pidi see nüüd avaldatama Riigi Teataja lisas esitajate kulul,

⁴² E. Laaman. Põhiseaduse kriisi arenemine 1928–1933. – Põhiseadus ja Rahvuskogu, lk. 38; Hiljem, 17. augustil 1932 tunnustas Päts eravestluses vabadussõjalaste rolli põhiseaduse küsimusega tagantorkimisel: „Alles kui need oma tähtajaga esinesid, saavutasid rühmad kokkuleppe.“ (Meie vastus: Eduard Laamani päevik 1922–1940. – Akadeemia 2003, nr. 12, lk. 2761).

⁴³ Ka vabadussõjalased nõuavad põhiseaduse parandamist. – Kaja, 24.03.1931; Vabadussõjalaste märgekiri vabariigi valitsusele. – Võitlus, 01.05.1931; Vabadussõjalaste esimene võit. – Võitlus, 01.08.1931.

⁴⁴ R. Marandi. Must-valge lipu all, lk. 45.

⁴⁵ Riigikogu IV koosseisu Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse erikomisjoni koosolekute protokollid 29.04.1931. ERA, f. 80, n. 4, s. 387, l. 31–33.

⁴⁶ Riigikogu juhatuse koosolekute protokollid 4.05.1931. ERA, f. 80, n. 4, s. 329, l. 163.

seejärel pidi taotlusele hakatama korjama allkirju ning seejärel – kui nõutavad allkirjad koos – esitatama seisukohavõtuks Riigikogule. Eelnõu tagasilükkamise korral Riigikogus pidi see tulema rahvahääletusele.⁴⁷ Riigi Teataja lisas eelnõu tõesti ilmus, kuid edasist käiku ei saanud. Vabadussõjalaste väitel leiti eelnõus mingi pisipuudus ning vabadussõjalased pidasid selle üle Riigikogu juhatusena läbirääkimisi.⁴⁸

Kuid eelnõul oli siiski mõju. 6. mail peetud Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse väljatöötamise erikomisjoni koosolek oli hoopis konstruktiivsem ning pole raske arvata, et põhjuseks oligi seesama vabadussõjalaste esitatud eelnõu, millest taheti ette jõuda. Rei ja Soots teatasid nüüd, et nende rühmad pooldavad hääletamiskohustust, Liigand aga ütles, et nende rühma üheksast liikmest pooldab seda kuus. Otsuse poolt, mille kohaselt pidi hääletamine saama kohustuslikuks, kuid otsus tehtama lihthääletenamusega, oli komisjonis seitse liiget. Kuus jäi erapooletuks. 7. mail teatasid Asunike Koondise ja Tööerakonna esindajad siiski, et nad on hääletamiskohustuse vastu. Nüüd otsustati moodustada alamkomisjon koosseisus Uluots, Rei ja Hasselblatt.

Edasist venitamist see siiski ei tähendanud. Alamkomisjon oli oma eelnõu 13. maiks valmis saanud. Hääletuskohustus oli sisse jäänud. Eelnõu võeti erikomisjonis teisel lugemisel vastu ja otsustati kolmandat lugemist mitte pidada.⁴⁹

Täiskogusse jõudis eelnõu 19. mail. Tööerakond ja Asunike Koondis väljendasid vastu-seisu hääletamiskohustusele ja üritasid eelnõu uuesti ebaõnnestunult komisjoni tagasi saata.

Teisele lugemisele tuli eelnõu siiski alles 2. juunil. Tööerakondlane Oskar Kask tegi taas ettepaneku hääletamiskohustus ära jätta. Nüüd tegi sotsialist Rei ettepaneku eelnõu uuesti komisjoni anda, mida toetasid ka Asunike Koondise ja Tööerakonna esindajad. Hääli selleks siiski ei jätkunud ja eelnõu võeti teisel lugemisel vastu. Kolmandal lugemisel 9. juunil kordas Kask oma ettepanekuid. Ettepanek, mille kohaselt kohustuslik hääletamine pidi ära jääma ning põhiseaduse muutmiseks oli vaja vähemalt poolte hääleõiguslike kodanike heakskiitu, lükati tagasi hääletamistulemusega 37: 17 ja eelnõu võeti vastu. 12. juunil võeti seadus vastu lõplikus redaktsioonis.⁵⁰ Pole kahtlust, et hääletamiskohustus tegi põhiseaduse muutmise raskemaks.⁵¹

Lõpuks olid eeldused põhiseaduse muutmiseks olemas. Tegelikult ei seganud miski erakondadel ka varem põhiseaduse muutmise eelnõu väljatöötamist.

22. juunil sai täis vabadussõjalaste II kongressil riigivanemale saadetud kirjas esitatud kolme-kuuline tähtaeg ning 26. juunil saatsi keskliidu juhatus kõigile parlamendifraktsioonidele märgukirja, milles paluti vastust kahele küsimusele: 1) kas rühm peab tarvilikuks käesoleval ajal põhiseadust muuta ning kas kavatseb lähemal ajal astuda selleks tarvilikke samme? 2) kas rühm pooldab neid põhimõtteid, mis määrati kindlaks vabadussõjalaste II kongressil? Ühtlasi toonitati, et oleks loomulik, kui kõik asjast huvitatud ringkonnad lepiksid kokku

⁴⁷ Riigi Teataja 1926, nr. 16, lk. 144–145.

⁴⁸ Kolmas üleriiklik Vabadussõjalaste kongress. – Võitlus, 11.04.1932.

⁴⁹ Riigikogu IV koosseisu Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse erikomisjoni koosolekute protokollid 06.05.1931; 07.05.1931; 13.05.1931. ERA, f. 80, n. 4, s. 387, l- 34–38.

⁵⁰ IV Riigikogu, 7. istungjärk, lk. 2712–2725; 2735–2742; 2768; 2799.

⁵¹ Rein Marandi väidab et kuna erikomisjoni aruandja kalkulatsiooni järgi võis vabatahtlikkuse korral ette näha umbes 20–30%, sunduslikkuse puhul aga ainult 10% või veelgi vähem mittehääletajaid, siis vabatahtlikkuse korral oleks juba 35% kodanikke võinud põhiseadust muuta, kohustuslikkuse korral tõsis see kvorum aga 45%-le. (R. Marandi. Must-valge lipu all, lk. 49). Küsimus on selles, kuidas hääletavad need 10–20% kodanikest, kes lisandusid kalkulatsiooni järgi kohustusliku hääletamise nõude korral. On loogiline, et tegemist on pigem ükskõiksemate valijatega, kes trahviähvarduse korral valimiskastide juurde tulles hääletavad pigem vastu. Viimast võis võimendada asjaolu, et referendum toimus kõige kiiremate põllutööde ajal.

ühises kavas.⁵² Seega anti märku, et soovitakse ka ise põhiseaduse muutmise eelnõu väljatöötamisel osaleda.

Vabadussõjalasi aga arutamise juurde ei kutsunud. Küll kutsuti 1. juulil 1931 Põllumeeste Kogude algatusel kokku Riigikogu rühmadevaheline nõupidamine. Jaan Soots teatas, et rahva arvamuses paistab olevat teostunud murrang. Otsustati moodustada komisjon, mille esimeheks määrati Jaan Soots, ja ära kuulata rühmade vastused järgmistele küsimustele: 1) kas rühm pooldab üldse põhiseaduse muutmist; 2) kui jah, siis kas kuulub muudatuste hulka presidendiameti siseseadmine ja Riigikogu liikmete arvu vähendamine; 3) kas rühm pooldab valimisseaduse muutmist nii, et põhiseadusest kustutatakse proportsionaalse valimise nõue, jättes selle küsimuse valimisseaduse lahendada; 4) kas pooldatakse Põllumeeste Kogude rühma eelnõu võtmist arutuste aluseks?

Seega oli tegemist sisuliselt samade küsimustega, mille olid esitanud vabadussõjalased.

10. juuliks olid kõik vastused olemas. Rühmad ei olnud oma seisukohti muutnud. Vaid Kristlik Rahvaerakond oli asunud Rahvaerakonnaga samadele seisukohtadele. Soots võttis rühmade seisukohad kokku ja leidis, et oleks skandaalne, kui eelnõu algatus tuleks väljastpoolt Riigikogu. Nüüd asutati eelnõu väljatöötamiseks kolmeliikmeline alamkomisjon ning paluti rühmadel oma seisukohad ja ettepanekud esitada kirjalikult 1. septembriks 1931. Alamkomisjoni liikmeteks valiti Jüri Uluots, August Rei ja Hugo Kukke, kokkukutsujaks Uluots.⁵³ Alamkomisjon pidi töö lõpetama 1. oktoobriks ja rühmadevaheline komisjon kava üle vaatama 5. oktoobriks, Riigikogu kokkutuleku ajaks.⁵⁴

Vabadussõjalased olid tähelepanelikult asjade kulgu jälginud. Võitluse esiartiklis peeti kiiduväärseks, et „poliitilised ringkonnad ükskord ometi tegelikult on asunud küsimuse kallale, mille lahendamist laiemad hulgad ammu ootavad“, ning loodeti, et „rühmad põhiseaduse kava koostamisel üle erakonnavõsa küüniksid nägema riigimetsa“.⁵⁵ Niisiis ehkki vabadussõjalasi eelnõu väljatöötamisele kutsutud ei olnud, polnud senini siiski juhtunud midagi, mis eeldanuks teravat konflikti.

Kuid kui alamkomisjon alles kahe kuu pärast, 14. septembril 1931 kokku tuli, ei olnud Tööerakonna ja sotsialistide ettepanekuid ikkagi saabunud.

Alamkomisjoni esimesel koosolekul aga otsustati, et arutatavaid küsimusi ei otsustata häälteenamusega, vaid püütakse ühtlustada ja kokkuleppele jõuda, eriarvamused aga fikseerida ning lahendada rühmade nõupidamisel. Projekt otsustati nüüd rühmadele esitada Riigikogu kokkukutsumise ajaks, s. t. 5. oktoobriks. Tegelikult vaevalt selleks lootust oli, vähemalt kokkulepitud tööviisiga, mil rühmad alamkomisjonis vaidlusaluseks jäänud küsimusi lahendasid. Aga alamkomisjon töötas ka ise justkui tahtlikult venitades.

24. septembril otsustati asuda eelnõu lugemisele, võttes aluseks Põllumeeste Kogude eelnõu ja kasutades Rahvaerakonna eelnõud lisamaterjalina. Nii oli presidendi ametikoha loomine põhimõtteliselt otsustatud. Olulisematest küsimustest otsustati, et Riigikogu liikmete arvu tuleks vähendada 20 võrra. Valimiste proportsionaalsuse põhimõtte fikseerimine jäi esialgu lahtiseks.

Edasi peeti koosolekuid 6–7 päeva tagant. 1. oktoobri koosolekul arutati olulisematest küsimustest Riigikogu liikmete tasu ning presidendi volitusi, kuid otsuseid ei tehtud. 7. oktoobril arutati neid veel ja otsustati pidada rühmadevaheline nõupidamine.⁵⁶

See toimus 14. oktoobril. Oskar Kask väitis, et Tööerakonna passiivsus on tingitud sellest,

⁵² Vabadussõjalaste esimene võit. – Võitlus, 01.08.1931.

⁵³ Riigikogu rühmade vaheline nõupidamine põhiseaduse muutmise küsimuses 01.07.1931; 09.07.1931; 10.07.1931. ERA, f. 80, n. 5, s. 1994a, l. 129–138.

⁵⁴ Põhiseadus ja presidendi instituut kaalumisel. – Päevaleht, 11.07.1931.

⁵⁵ Vabadussõjalaste esimene võit. – Võitlus, 01.08.1931.

⁵⁶ Põhiseaduse alamkomisjoni koosolek 14.09.1931; 23.09.1931; 24.09.1931; 01.10.1931; 07.10.1931. ERA, f. 80, n. 5, s. 1994a, l. 150–174.

et aeg põhiseaduse muutmiseks ei ole õige. Rudolf Penno ütles, et Riigikogu liikmete arvu vähendamise suhtes pole vastuväiteid kellelgi peale sotsialistide ja vähemusrahvuste, kuid teised küsimused ei ole küpsed. Otsustati, et alamkomisjon jätkab tööd.⁵⁷

2. novembril ilmunud vabadussõjalaste ajalehes resümeeriti, et kõik tähtjad on ületatud.⁵⁸

Alamkomisjonis käsitleti nüüd presidendi võimu piire. 12. novembril otsustati, et Põllumeeste Kogude ja Rahvaerakonna rühm peaksid erimeelsuste lahendamiseks korraldama ühise nõupidamise. Kiiresti seda toime ei pandud, sest järgmine alamkomisjoni koosolek toimus alles 3. detsembril.

16. novembril ilmutas Võitlus karikatuuri, millel olid kujutatud alamkomisjoni kolm liiget sohval tukkumas, jalge ees riigivanker, milles põhiseaduse muutmise eelnõu.

3. detsembril teatas Uluots, et Põllumeeste Kogude ja Rahvaerakonna rühmad jõudsid presidendi funktsioonide asjus kokkuleppele ja nimelt Soome presidendi instituudi alusel. Alamkomisjonis siiski kokkuleppele ei jõutud. Presidendi ja valitsuse vahekorra osa jäi lah-tiseks.⁵⁹

Vabadussõjalased saatsid aga 11. detsembril kõigile erakondadele märgukirja, kus palusid 20. detsembriks „lahkesti teatada“, kas erakonnad pooldavad põhiseaduse muutmise eelnõu esitamist rahvahääletusele veel Riigikogu IV koosseisu volituste kestvusel. „Ühtlasi on meil au teatada, et kui Riigikogu rühmad põhiseaduse muutmist rutuliseks ei pea, või seda soovivad ette võtta alles peale järgmise Riigikogu kokkuastumist – siis Vabadussõjalaste Keskliit on sunnitud algatuse enda kätte võtma ning kongressi poolt kindlaksmääratud põhimõtetele vastava põhiseaduse muutmise eelnõu rahvahääletusele viima.“⁶⁰

Alamkomisjon oli aga 20. detsembril läinud jõuluvaheajale.

Võitlus avaldas 11. jaanuaril 1932 erakondade vastused nende märgukirjale. Vastanud olid Saksa-Rootsi rühm, Põllumeeste Kogude rühm ja Ühendatud Rahvaerakondade rühm. Esimesed kaks ei andnud aja suhtes kindlat lubadust, Ühendatud Rahvaerakondade arvates pidi rahvahääletus toime pandama käesoleva Riigikogu volituste kestel. Vabadussõjalaste Keskliit teatas, et on otsustanud – arvestades rühmade head tahet, jääda äraootavale seisukohale 20. jaanuarini. „On aga ka arvata, et kui rühmad meelega komistavad tehniliste ja muude takistuste otsa, nii et kui nad veel selle Riigikogu kestel ei suuda asjale rahuldavat käiku anda, siis neid vaevalt tohib niipalju usaldada, et nad seda tulevasegi Riigikogu kestel teeksid.“⁶¹

Alamkomisjoni koosolekutel oli aga alates 16. detsembrist vaetud teotempos dekreedid mõistet ja eelnõu vähem olulisemate sätete sõnastusi. Protsess oli nüüd juba nii kaua veninud, et kui eelnõu oleks esitatud heakskiitmiseks rahvahääletusel, siis IV Riigikogu koosseisu vähendamine enam puudutada ei saanud. IV Riigikogu volitused oleksid enne lõppenud.

Kuid küllap arvasid paljud Riigikogu liikmed, et nad valitakse ka järgmisse, V Riigikogusse.

28. jaanuaril saadi alamkomisjonis asjaga ühele poole ja otsustati eelnõu saata tutvumiseks valitsusele, Riigikogu liikmetele ja ajakirjandusele. Põhiseadus pidi kehtima hakkama 150. päeval pärast vastuvõtmist rahvahääletusel. Presidendivalimised tuli toime panna saja päeva jooksul pärast põhiseaduse kehtima hakkamist. Põhiseaduse muudatuste maksimahakkamisel pidi Riigikogu koosseis ümber arvutatama vastavalt vähendatud liikmete arvule.⁶² See tähendas, et 20 V Riigikogu liiget oleksid oma koha kaotanud.

Samal ajal, 1932. aasta 26. jaanuaril teatati Riigikogu Põllumeeste Kogude ja Asunike

⁵⁷ Riigikogu rühmade vaheline nõupidamine põhiseaduse muutmise küsimuses 14.10.1931. ERA, f. 80, n. 5, s. 1994a, l. 174–177.

⁵⁸ Põhiseaduse komisjoni tigussammud. – Võitlus, 02.11.1931.

⁵⁹ Põhiseaduse alamkomisjoni koosolek 12.11.1931; 03.12.1931; 10.12.1931. ERA, f. 80, n. 5, s. 1994a, l. 183–203.

⁶⁰ E. V. Keskliidu poolt on kõigile Riigikogu rühmadele saadetud järgmine kiri. – Võitlus, 21.12.1931.

⁶¹ Põhiseaduse muutmine ja erakonnad. – Võitlus, 11.01.1932.

⁶² Põhiseaduse alamkomisjoni koosolek 07.01; 27.01; 28.01.1932. ERA, f. 80, n. 5, s. 1994a, l. 213–235.

Koondise ühinemisest Riigikogu ühiseks rühmaks nime all: Põllumeeste Kogude ja Põllumeeste, Asunike ning Väikemaapidajate Koondise Riigikogu rühm. 29. jaanuaril ühinesid Tööerakonna ja Ühendatud Rahvaerakondade rühmad ühiseks rühmaks nime all Rahvuslik Keskerakond. 5. veebruaril teatati aga Majaomanike rühma ühinemisest Rahvusliku Keskerakonna rühmaga.

Rühmade ühinemine tõi kaasa uue valitsuskoalitsiooni, mille moodustasid nüüd ühinenud põllumeeste erakond ja Rahvuslik Keskerakond, s. t. erakonnad, mille enamus oli põhiseaduse muutmise poolt. Koos moodustasid nad ka Riigikogus enamuse, omades 64 häält.

Kaks päeva enne seda, kui neli ja pool kuud tegutsenud alamkomisjon esitas, sai aga vabadussõjalastel mõõt täis. 26. jaanuari õhtul toimunud Vabadussõjalaste Keskliidu juhatusel otsustati esitada omalt poolt Riigikogu juhatusel põhiseaduse uuenduskava rahvahääletusele panekuks. Selle olulisemateks uuendusteks oli Võitluse kirjelduse järgi presidendi õigustega riigivanema instituut, suspensiivse veto ja Riigikogu laalisatmise ning valitsuse ametissekutsumise ning vabastamise õigusega, Riigikogu liikmete arvu vähendamine 50-le ja volituste pikendamine neljale aastale. Riigikogu pidi valitama isikuvalimiste põhimõttel, mille lähem kord pidi valimisseaduses kindlaks määratama. Täielikul kujul pidi vabadussõjalaste uuenduskava ära toodama järgmises numbris.⁶³

Eelnõud siiski järgmises numbris ei esitatud – sest, nagu selgus, polnud sel mõtet.

Nimelt esitasid Soots ja Kukke sellesama 29. jaanuari õhtul, kui vabadussõjalaste plaan Võitluses avalikuks tehti, Riigikogu juhatusel alamkomisjoni kava, aga oma nimede all rahvaalgatuse korras.⁶⁴ Nii oli vabadussõjalaste võimalik algatus blokeeritud.

11. veebruaril toimunud rühmadevahelisel nõupidamisel rääkis Soots, et eelnõu oli tarvilik esitada ruttu, sest karta oli, et algatus tuleb muidu vabadussõjalastelt. Uluots ütles, et kui eelnõu tahetakse viia rahvahääletusele Riigikogu algatusel ja kui tahetakse rahvahääletus ette võtta koos Riigikogu valimistega, siis peaks eelnõu hiljemalt 21. veebruaril vallamajades välja pandama. Rei arvas, et põhiseaduse muudatusi koos Riigikogu valimistega rahvahääletusele panna pole hea. Põhiseaduse muudatused tuleks viia rahvahääletusele Riigikogu kaudu. Rei arvas, et kui eelnõu Riigikogus läbi läheb, siis saab ta populaarsemaks, rahvahääletuse saaks ette võtta augusti keskpaigas. Kukke ja Hasselblatt nõustusid sellega. Leps aga arvas, et sel on ka omad halvad küljed: käesoleval Riigikogul jääb vähe aega, valimiste-eelsel ajal katsub iga rühm oma huvikohaseid küsimusi arutada, et valimistel „profiiti lüüa“. Ta pooldas eelnõu menetlemist rahvaalgatusena. Soots arvas, et esialgu võiks asja ajada paralleelselt ja rahvaalgatusele alla kirjutatud liikmed võiksid eelnõu esitada ka Riigikogule. Asja lõplikuks otsustamiseks pidanuks rühmad Sootsi arvates võtma seisukoha.⁶⁵

Vabadussõjalased aga Riigikogu juhatusel esitatud eelnõu üle ei rõõmustanud. Küllap tekitas ka pahameelt, et nende eelnõust ette rutati. 15. veebruari Võitluses teatati, et „proportsionaalne nimekirjade valimisviis on meile juba hingeeluliselt võõras ja vastik“, ning ironiseeriti selle üle, et kuigi Põllumeeste Kogude eelnõus oli 50 Riigikogu liiget ja Rahvaerakonna omas 60, siis keskmine peaks olema 55, kuid poliitiline aritmeetika annab kokku 80.⁶⁶

18. veebruaril toimus uus rühmade nõupidamine. Ast teatas, et kui eelnõu saab aga käigu rahvaalgatuse korras, siis jätavad sotsialistid endile täieliku vabaduse ja astuvad eelnõu vastu radikaalselt välja. Otsustati esitada eelnõu Riigikogule, soovitades anda see erikomisjoni.⁶⁷

26. veebruaril 1932 tegigi Soots Riigikogus ettepaneku moodustada põhiseaduse muut-

⁶³ Vabadussõjalased esitavad oma poolt Põhiseaduse uuenduskava. – Võitlus, 29.01.1932.

⁶⁴ Põhiseaduse parandamise kava valmis. – Kaja, 30.01.1932; IV Riigikogu, 9. istungjärk, lisa lk. 752–756.

⁶⁵ Riigikogu rühmade vaheline nõupidamine põhiseaduse muutmise küsimuses 11.02.1932. ERA, f. 80, n. 5, s. 1994a, l. 238–242.

⁶⁶ Milleks liitusid erakonnad? Poliitilise keskmise väljaarvestamine. – Võitlus, 15.02.1932.

⁶⁷ Riigikogu rühmade vaheline nõupidamine põhiseaduse muutmise küsimuses 18.02.1932. ERA, f. 80, n. 5, s. 1994a, l. 243–248.

mise läbivaatamiseks erikomisjon. Sotsialist Oskar Gustavson üritas komisjoni moodustamist nädala võrra edasi lükata, kuid ta ettepanek lükati tagasi.⁶⁸

Samal päeval toimunud komisjoni esimesel koosolekul avaldati soovi, et rühmad esitaksid mõne päeva jooksul oma parandused.

Päris otsast peale kõik siiski ei alanud, nüüd läks kõik hoopis kiiremini. Komisjoni koosolekul osales juhtivalt ka riigivanema kohustustest vabanenud Päts. Kuid põhjus polnud tema isikus, vaid uues koalitsioonis, kel oli piisavalt hääli ja tahe eelnõu Riigikogus vastu võtta.

Oli ka viimane aeg, sest juba maikus pidid toimuma V Riigikogu koosseisu valimised, ning rahvaesindajad kibelesid istungjärku lõpetama, et valimiskampaaniaga tegelema hakata.

Juba 14. märtsil oligi komisjonis jõutud nii kaugele, et otsustati eelnõu esitada Riigikogule. Olulisematest küsimustest oli koosolekul 2. märtsil kõne all valimiste proportsionaalsuse põhimõtte, kuid Tõnis Kalbus Rahvuslikust Keskerakonnast avaldas tungivalt soovi, et seda küsimust ei tõstatataks, tuues põhjuseks, et muidu läheb eelnõu vastuvõtmine Riigikogus raskeks. Muutmata jäi ka Riigikogu liikmete arv – 80. 10. märtsil võeti Mihkel Punga ettepanekul vastu oluline otsus: president võis kuulutada välja dekreete, ent pidi dekreedid Riigikogule esitama. Kui Riigikogu dekreeti ei kinnitanud, pidi see kaotama maksvuse. Alamkomisjoni eelnõu järgi Riigikogul seda õigust ei olnud. Pätsi ettepanekul võeti vastu redaktsioon, mille kohaselt pidi põhiseadus kehtima hakkama 60 päeva jooksul pärast rahvahääletust. Eelnõu otsustati esitada Riigikogule esitise korras.⁶⁹ Seda tehti kiiruse pärast, sest Riigikogu kodukorra järgi pidi eelnõu võetama kõigepealt esimesele lugemisele, esitis aga tulema arutusele kohe.⁷⁰

18. märtsil tuli eelnõu täiskogus arutusele. Erikomisjonis oli alamkomisjoni eelnõu üsna vähe muudetud.⁷¹

Jüri Uluots rääkis täiskogus erikomisjoni aruandjana pikalt ja teoreetiliselt. Põhjus, miks põhiseadust muudetakse, polnud Uluotsa sõnul see, et valitsusvõim on nõrk ja liiga Riigikoguga seotud, sest seda saaks minimeerida ka olemasoleva põhiseaduse raames. Uluots leidis, et eelnõu tähendus seisneb selles, et Eesti kõrgema võimu teostajale, Eesti Vabariigi rahvale, antakse võimalus oma arvamust avaldada selle kohta, kas riigikorda Eestis on tarvilik muuta või mitte. Uluots kinnitas, et eelnõu on jäänud vankumatult demokraatia ja parlamentarismi põhimõtete juurde ning selles pole pooldatud Ameerika riikide tüüpi vabariiklikku riigikorda, vaid Euroopa vabariikliku riigi ehitusetüüpi. Uluotsa sõnul oli Riigikogult võetud mõned ülesanded ja funktsioonid, mis senini ainuüksi ja eksklusiivselt tema õlgadel lasusid. Kaasaruandja Hugo Kukke toonitas, et riigikorda ei loo paberlik põhiseadus, vaid rahva tahe. Komisjon nägi Kukke sõnul oma töö ülesannet selles, kuidas vastu tulla rahva tahtele.

Seejärel pidas mammutkõne Karl Ast. Ta leidis, et päev on ainulaadne, kuna varem pole olnud otsest rünnakut põhiseaduse vastu sihiga seda muuta. Algatus on tulnud vastutustundetute demagoogide poolt. Väide, et presidendi korral oleks vähem valitsuskriise, ei pea paika. Edasi nahutas Ast Rahvuslikku Keskerakonda: „Üldse peab ütleva, et meie keskerakondadele on demokraatia eitamine kuidagi kondipäraseks muutunud.“ Oma osa said ka vabadussõjalased: „Aga nad on mõistnud elevust sünnitada peamiselt just sellepärast, et kodanlised erakonnad ise on võimaldanud demagoogiat edendada, on selle neile hõlpsaks teinud ja on andnud nende kätte paljudel juhtudel oma ajakirjanduse kasutada.“

Edasi rääkis Ast, et sotsialistid ei saa leppida Riigikogu liikmete arvu vähendamisega. Ast leidis, et need ettepanekud on ühtlasi sihitud demokraatia vastu. Ta polnud rahul ka

⁶⁸ IV Riigikogu, 9. istungjärk, lk. 2760.

⁶⁹ Põhiseaduse muutmise seaduse komisjoni koosolek. 26.02.1932; 02.03.1932; 03.03.1932; 07.03.1932; 10.03.1932; 11.03.1932; 14.03.1932. ERA, f. 80, n. 5, s. 1994a, l. 250–365.

⁷⁰ Riigi Teataja 1921, nr. 33, lk. 211.

⁷¹ Soots-Kukke ja erikomisjoni eelnõud. IV Riigikogu protokollid, 9. istungjärk, lisad lk. 752–767.

presidendi dekreedioigusega ning avaldas arvamust, et „meil korda läheb tagasi lüüa kõigepealt seda demagoogilist ja virilat Põhiseaduse vastu suunatud sõjakäiku, mida toimetatakse väljaspool parlamenti“. Kukke tegi nüüd repliigi, kus märkis, et tegemist ei ole rünnakuga põhiseaduse vastu, vaid küsimus on Riigikogu rühmade endi poolt esile tõstetud.

Pikalt rääkis Strandman, ja toonitas, et iseenda nimel. Ta leidis, et Asti kõnest tuli välja, et rahvas ise on oma rahulolematuses süüdi: „Ma pean ütleva, kui meil üldiselt maal arvamine valitseb, et meie Riigikogu siiski ajanõuete kõrgusel ei seisa, et ta teistsugune võiks olla, ja ta tihtipeale arvustamiseks, ja väga teravaks arvustamiseks põhjust on andnud, siis Riigikogu ise ja pühimad, millesse ka härra Ast kuulub, põhjust on selleks andnud.“ Strandman leidis, et Riigikogu võiks küll 50-liikmeline olla. Strandman märkis, et kui eelnõu arutamist alustati, siis oli Riigikogus umbes paarkümmend liiget, ja neist ei kuulunud aruandjat peale mõne üksiku keegi. „See näitab, et praegust Riigikogu tema laialimineku eel uue Põhiseaduse kava peaaegu üldse ei huvita.“

Edasi sedastas Strandman, et põhiseaduse muutmise üheks lähtekohaks oli rahva ja gruppide nõuetele vastu tulla, ning ei saa salata, et neid nõudeid on võrdlemisi ägedal kujul esitatud. Kuid Strandmani arvates ei suutnud eelnõu neid nõudeid rahuldada; ta arvas, et täitevvõim võiks veelgi tugevam olla.⁷²

Enne järgmist täiskogu koosolekut, 20. märtsil ilmus Võitluses artikkel, kus deklareeriti uuesti, et vabadussõjalased on vastu võtnud otsuse senise proportsionaalse valimisviisi asendamiseks isikuvalimiste põhimõttega. Kuid see ei pidanud tähendama otseselt proportsionaalse valitsemisviisi kõrvaldamist, kui leitakse kohane võimalus isikuvalimisteks selle raames.⁷³

Samal päeval, 20. märtsil toimus Tallinnas vahepeal tugevasti kosunud vabadussõjalaste liikumise III kongress. Larka tuletas avakõnes meelde, et vabadussõjalaste II kongress oli üles seadnud kolm põhimõtet – Riigikogu liikmete arvu vähendamine 50-le, valimisseaduse muutmine, nii et nimekirjavalimise asemel tuleks isikuvalimine, ja laialdaste volitustega riigipea ametisse seadmine. Larka tõgas Riigikogu aeglast asjaajamist ning resümeeris, et ainult vabadussõjalaste survele on niigi kaugele jõutud.⁷⁴

22. märtsi täiskogu koosolekul pidas ülipika kõne August Rei. Kõigepealt kinnitas ta uuesti, et sotsialistid on põhiseaduse muudatust pidanud enneaegseks, pealegi pole selge, kas muudatusi on üldse vaja, ning kui on vaja, kas siis tehtud ettepanekute piirides: „Meie rahva poliitiline arusaamine ja teadlikkus kasvab küll aastast aastasse, valimistest valimisteni, kuid selle peale vaatamata oleks siiski liiga julge oletada, nagu oleks meie rahvateadlikkus juba nii kõrge, et ta suudab õieti ja eksimatult hinnata kõike, mis temale rahvahääletamiseks ette pannakse.“ Rei tegi ettepaneku presidendi valimise kord põhiseaduses lahtiseks jätta. Saksa-Rootsi erakonna esindaja Matthias Vesterblom pakkus, et Riigikogus võiks olla 100 liiget.

Pika kõne pidas ka Päts, kes kokkuvõttes leidis, et rahvas on oma riiklikus ülesehitustöös, oma arusaamise arenemise käigus ja põhiseaduse tõlgendamises nii kaugele jõudnud, et oskab presidendi ametikoha vajadust hinnata. Sotsialist Aleksander Oinas leidis, et Pätsi arusaamine presidendist on demokraatlik, Strandmani presidenditüüp aga on „õieti igasuguste diktaatorit ihaldajate tüüp, millisest presidendist peaksime hoiduma, kui tahame rahulikult edasi elada“.

Nüüd vastas Strandman ning rääkis, et ta pole presidendi poolt, vaid et see president, kes ametisse tahetakse panna, ei vasta neile nõuetele, mis rahva seas liikumas, ning lisas juurde, et on avalik saladus, et sotsialiste ollakse sunnitud valitsusse kutsuma sellepärast, et „teie mitte sõimu valitsuse vastu ei tarvitaks, et teiega koos kergem valitseda on. Teie sunnite oma terrorismiga, et valitsusse olete kutsutud.“⁷⁵ Täiskogus hääletamisi veel ei toimunud.

⁷² IV Riigikogu, 9. istungjärk, lk. 3877–3914.

⁷³ Isiku põhimõtte tuleb meie riigielus ausse tõsta. – Võitlus, 20.03.1932.

⁷⁴ Kolmas üleriiklik vabadussõjalaste kongress; Kongressil vastuvõetud resolutsioonid. – Võitlus, 11.04.1932.

⁷⁵ IV Riigikogu, 9. istungjärk, lk. 3960–3973.

23. märtsil peeti paralleelselt tegutsenud erikomisjoni koosolek ning otsustati Riigikogu liikmete arvu küsimust siiski mitte enam kaaluda, küll aga arutati Rei ettepanekut presidendi valimise kord põhiseaduses lahtiseks jätta. Seda toetas ka Rahvuslik Keskerakond. Päts teatas nüüd, et kui tahetakse lahtiseks jätta presidendi valimise kord, siis tuleks lahtiseks jätta ka proportsionaalsuse põhimõte. Ast teatas, et nende rühm pooldab mõlema lahtiseks jätmist. Päts tegi ettepaneku korraldada selles küsimuses rühmade esindajate koosolek.⁷⁶ Kohe peeti see nõupidamine, kuid need ettepanekud lükati tagasi.⁷⁷

Samal päeval jätkus eelnõu arutamine täiskogus. Põhiseaduse eelnõu juurde jõuti siis, kui saabunud oli 24. märts. Uluots aruandjana rääkis, et ainsaks ettepanekuks, millega komisjon nõustus, oli täpsustus, millal on valitsuse liige kohustatud presidendi otsuse kaasallkirjastamisest keelduma. Komisjon lükkas tagasi ettepaneku, mille järgi tuli kas täielikult või osaliselt kõrvaldada eelnõus ette nähtud parlamentaarseid põhimõtteid, samuti ettepaneku, et Riigikogu liikmete arvuks võiks olla 100, ning ettepanekud, et presidendi ja parlamendi valimiste kord lahtiseks jätta.

Uluots tegi ettepaneku eelnõu koos parandustega vastu võtta. Kõigepealt hääletati siiski ettepanekut, mille kohaselt pidi põhiseadusest eemaldatama säte, et riigiusk Eestis ei ole. Ettepanek lükati tagasi. Seejärel hääletati nimeliselt ettepanekut, et Riigikogus võiks olla 100 liiget. Poolt oli 33, vastu 43, 24 puudus, ei hääletanud või jäi erapooletuks. Poolthääletanute seas oli 20 sotsialisti, 5 Rahvusliku Keskerakonna liiget, 4 Eesti Tööliste Partei nimekirjas Riigikogusse valitud, 2 Saksa-Rootsi valimisbloki liiget, 1 Vene Rahva Liidu liige. Vastu oli 28 ühinenud põllumeeste erakonna ja 15 Rahvusliku Keskerakonna esindajat.

Sternfeldi ettepanek võtta presidendi vande lõppu lause – „Õnnistagu minu tööd Kõigekõrgem, kes juhib rahvaste saatust.“ – lükati tagasi. Aruandja parandusettepanekud võeti vastu. Kogu eelnõu koos redaktsiooniliste parandustega võeti vastu 43 häälega 30 hääle vastu. Tõenäoliselt oli häälele jaotus sarnane nagu Riigikogu liikmete arvu hääletamisel.⁷⁸

Riigikogus vastu võetud põhiseaduse muutmise kava sai vabadussõjalaste terava kriitika osaliseks. Ajalehes Võitlus, mis ilmus pärast eelnõu heakskiitmist Riigikogus, väideti ilmselgelt põhjendatult, et seegi kava sai teoks suure sundimise ja manitsuste järel. Küll aga väideti ilmselgelt põhjendamatult, et erakondade põhiseaduse muutmise kava „pole muud, kui uus võte endises pettemängus“, sest temast on järele jäänud ainult endiste lubaduste vari: „Ainuüksi presidendi-instituudi juure pookimine vanale süsteemile ei anna sama hästi kui mittemidagi. Valimisviis pole muudatust toimunud. Vabadussõjalaste ja kogu rahva kõige tähtsama nõude – isikuvallimise põhimõtte maksmapanek meie põhiseaduses on jäetud erakondade kavast täiesti välja. Ometi võib presidendi-instituut olla tulemusrikas ainult siis, kui mitte ainult presidendi, vaid ka iga riigikogu liikme suhtes seatakse sisse isikuvallimise põhimõte.“ Millegipärast leiti, et kui erakondade süsteem endiseks jääb, siis pole lootat, et tulevane rahva poolt valitav president saaks omale vabamad käed.⁷⁹

Tõsi, vabadussõjalaste koostatud ja 1933. aastal rahvahääletusel heaks kiidetud põhiseadus andis riigipeale mõnevõrra rohkem võimu, sarnanedes selles osas Põllumeeste Kogude eelnõuga, kuid toonitamist väärrib, et valimisviisi käsitlevad sätted, mida vabadussõjalased

⁷⁶ Põhiseaduse muutmise seaduse komisjoni koosolek. 23.03.1932. ERA, f. 80, n. 5, s. 1994a, I, 387–390.

⁷⁷ Nõupidamise protokoll ei koostatud või ei ole säilinud, ent ettepanekute tagasilükkamine selgus täiskogu koosolekul.

⁷⁸ IV Riigikogu, 9. istungjärk, lk. 4037–4040.

⁷⁹ Erakondade pettemäng põhiseaduse muutmisega. – Võitlus, 11.04.1932.

teravalt kritiseerisid, ei ole kõne all olevas eelnõus ja vabadussõjalaste endi koostatud eelnõus sisult oluliselt erinevad. 1933. aastal rahvahääletusel heakskiidu saanud põhiseaduses sätestati samuti proportsionaalne valimisviis, millele oli lisatud – „kuid nõnda, et valijail oleks võimalus valida üksikuid isikuid“.⁸⁰ Kõne all olevas eelnõus oli aga sätestatud, et Riigikogu liikmed valitakse proportsionaalsuse põhimõtte alusel ja Riigikogu valimisseadus antakse välja eriseadusena. See tähendab, eelnõu ei keelanud kehtestada valimisseadust, mis oleks lubanud valida „üksikuid isikuid“.

Seega jäi ainsaks nähtavaks erimeelsuseks Riigikogu liikmete arv, millel oli üsna väike sisuline, ent oluline propagandatähendus.

Vabadussõjalased kasutasid selle ära. Riigikogu liikmete arvu vähendamist nimetati vabadussõjalaste propagandas narrimänguks. „Me ei tohi ennast kauem narrida lasta. Vabadussõjalaste kohuseks on rahvale selgitada tõsist olukorda, rahval teadlikult vastu hääletada sellele väärsunnitusele, ja neil mõlemal kokku – täieliku vastutustundega läbi viia uued sihtjooned, mille all meie peame oma riiklikku elu korraldama.“⁸¹

Vabadussõjalased tõmbasidki oma propagandamasina käima. Juulist alates hakkas Võitlus ilmuma igal laupäeval. Suvel toimusid kolm vabadussõjalaste suurokokkutulekut – vabadussõjalaste päeva –, mis hõlmasid osavõtjaskonda üle Eesti.

Vabadussõjalaste vastasseis sotsialistidega teravnes järsult. Põhja-Eesti vabadussõjalaste päevale kohale sõitnud noorsotsialistid provotseerisid löömingu. 31. juulil võttis August Rei vabadussõjalaste vastu teravalt sõna Riigikogus. Rahva Sõna hakkas avaldama vabadussõjalastevastaseid propagandaartikleid. Larka kohta väideti, et ta ajas vuntsid maha selleks, et rohkem Mussoliniga sarnaneda.⁸² Sotsialistid hakkasidki vabadussõjalasi nimetama fašistideks ning väitma, et nende raha tuleb kahtlasest allikast. Tegelikult sotsialistidel sellist teavet ei olnud.

Võitlus andis jõudumööda vastu. Ning alates 23. juulist hakkas Võitlust ehtima suurte tähtedega loosung, milles kutsuti kõiki isamaalisi Eesti mehi ja naisi hääletama põhiseaduse muutmise kava vastu.

Kui Võitluses kirjeldati eelnõud erakondade sohilapsena, mis midagi ei muuda, siis sotsialistid ründasid eelnõud raevukalt teiselt poolelt. 3. augusti Rahva Sõnas väideti, et presidendid volitused on töötava rahva seisukohalt täiesti vastuvõtmatud, kuna loovad eeldused maa diktaatorlikuks valitsemiseks.⁸³ 6. augusti Rahva Sõnas leiti, et president toob juurde lisakulusid, „kuid ei suuda küüne võrdki parandada kapitalistlikust majanduskorrrast tingitud anarkia tagajärgi“.⁸⁴ 7. augustil avaldas ESTP Keskkomitee aga dramaatilise üleskutse, kus muu hulgas kinnitati, et „president võib kujuneda veriste riigipöörete keskkohaks“, need, kes Riigikogu liikmete hulgast välja langevad, „tulevad adra ja tööpingi tagant“ ning „kõik, kes on rahuliku arenemise poolt, hääletavad põhiseaduse muutmise vastu“.⁸⁵ 10. augusti Rahva Sõnas loeti üles asjad, mida president ei saa teha, ja kokkuvõtteks öeldi: „President, olgu nii suure autoriteediga kui tahes, ei suuda tervendada poliitilist elu, nagu seda näeme Saksamaal, kui rahvas ise on haige.“⁸⁶

Põhiseaduse eelnõu „poolt“-propaganda oli aga loid. 1932. aasta mais Riigikogu valimistel 42 kohta saanud ühinenud põllumeeste erakond ja 23 kohta saanud Rahvuslik Keskerakond eeldasid, et rahvas pooldab ettepanekut niigi. Ning seejuures pole raske arvata, et Riigiko-

⁸⁰ Riigi Teataja 1933, nr. 86, lk. 990.

⁸¹ Erakondade pettemäng põhiseaduse muutmiseks. – Võitlus, 11.04.1932.

⁸² Öndsad on vaimust vaesed... – Rahva Sõna, 02.08.1932.

⁸³ President – reaktsiooni toetuspunktina. – Rahva Sõna, 03.08.1932.

⁸⁴ Rahvahääletus läheneb. – Rahva Sõna, 06.08.1932.

⁸⁵ Kõigile hääleõiguslikele kodanikele! – Rahva Sõna, 07.08.1932.

⁸⁶ Miks oleme presidendid vastu? – Rahva Sõna, 10.08.1932. „Haige rahva“ kujund on omistatud Pätsile, kes tarvitas seda siiski alles pärast 1934. aasta riigipööret.

gusse valitud tipp-poliitikute poolt-agitatsiooni-vaimustust vaigistas perspektiiv, et eelnõu heakskiitmise korral peab iga viies neist Riigikogust lahkuma.

Rahvahääletuse tulemusi tõlgendasid nii sotsialistid kui ka vabadussõjalased oma teenena. Vabadussõjalased leidsid, et linnades võisid sotsialistide pooldajad anda kõige rohkem 30% vastuhäältest, maal aga vähem.⁸⁷ Sotsialistid aga leidsid, et vabadussõjalaste mõju oli hoopis väike: „Kui arvestame kaikameeste agitatsiooni tulemusena 10.000 „vastu“-häält, siis on see küllaga võetud.“⁸⁸

On selge, et tulemuse andis mõlemate, nii sotsialistide kui vabadussõjalaste erinevatel põhjustel vastuolek, mille tulemuseks oli rahvahääletuse negatiivne enamus.

Esimene samm, mis oleks võinud anda poliitilisele protsessile positiivsema suuna, oleks olnud varasem krooni devalveerimine. See jäi tegemata Riigikogu erakondade ignorantsuse tõttu. Teiseks veaks oli põhiseaduse muutmise küsimusega venitamine – seda tingimustes, kus majandusraskused ja võõrandumine ning tulemusena ka potentsiaalsete vastuhääletajate hulk ja poolehoid vabadussõjalastele suurenesid. Venitamise peapõhjuseks oli ilmselt Riigikogu liikmete kartus oma kohta kaotada. Kolmandaks põhjuseks olid ebaõiged poliitilised otsused küsimuse menetlemise käigus, nagu vabadussõjalaste mittekaasamine aruteludesse ja hääletuskohustuse sisseadmine rahvahääletuse seadusesse. Neljandaks eelnõu läbikukkumise põhjuseks oli sotsialistide kompromissitu hoiak. Viiendaks põhjuseks oli vabadussõjalaste kompromissitus – sellesama riigimeheliku hoiaku puudumine, mida nad teistele erakondadele reeglina asjakohaselt ette heitsid. Vahe nende nõudmiste ja Riigikogus valminud eelnõu vahel polnud sedavõrd põhimõtteline, et oleks pidanud esile kutsuma nendepoolset niivõrd teravat ja massiivset vastupropagandat. Ning kuuendaks põhjuseks oli eelnõud pooldavate erakondade loid propaganda rahvahääletuse eel.

Tegemist oli ekslike otsuste paraadiga kõigi osapoolte seisukohalt, ning seejuures ei soovinud ükski osapool tulemust, millega protsess lõpuks päädis – demokraatia kaotusega. Kõik need põhjused olid muudetavad ning kui kas või üks neist kuuest oleks tõepoolest muutunud, oleks Eesti ajalugu suure tõenäosusega teistsugune.

⁸⁷ Rahvahääletus lõppes. – Võitlus, 20.08.1932.

⁸⁸ President kukkus läbi. – Rahva Sõna, 17.08.1932.